

Dorota Kamińska

Biblioteka Główna
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: dorota@ktd.krakow.pl

Warszawski tygodnik „Wędrowiec” w latach 1863–1883 (część I)

Wprowadzenie

Tygodnik „Wędrowiec” zajmuje, ze względu na osobę wydawcy – Józefa Ungra, wśród XIX-wiecznych czasopism warszawskich miejsce tuż po „Tygodniku Ilustrowanym”. Jeśli jednak wziąć pod uwagę liczbę poświęconych mu badań i powstałych w ich wyniku opracowań widać wyraźnie, że historyków prasy czy literaturoznawców zajmuje przede wszystkim okres 1884–1887, kiedy to redaktorem „Wędrowca” był Artur Gruszecki, współpracownikiem Stanisław Witkiewicz, a pismo z podróżniczo-geograficznego zmieniło profil na społeczno-kulturalny. Prasoznawcy pomijają pierwsze dwadzieścia lat wychodzenia tygodnika jako etap mało interesujący i wtórny, ze względu na zamieszczane w nim przedruki artykułów oraz ilustracje czerpane z czasopism europejskich. Niesłusznie skazuje się tym samym na zapomnienie spory, liczący ponad tysiąc zachowanych w całości numerów, zbiór pisma, które zgodnie z ustaleniami miało w roku 1870 nakład ponad 2000 egzemplarzy, co z kolei, jeśli przyjąć podobną liczbę prenumeratorów, wskazuje na jego sporą poczytność¹.

¹ Z. Kmieciak podaje zestawienia statystyczne wydawnictw periodycznych w Królestwie Polskim, oparte na Sprawozdaniach Warszawskiego Komitetu Cenzury, znajdujących się w Centralnym Gosударstwiennym Istorичесkim Archiwie w Leningradzie w zespole akt Głównego Urzędu do spraw Prasy, z których wynika, że w 1870 r. „Wędrowiec”

Z badań przeprowadzonych przez autorkę nad oryginalnymi rocznikami „Wędrowca” z lat 1863–1883 wynika, że zamieszczane w nim teksty były starannie dobierane pod względem tematycznym i merytorycznym oraz rzetelnie tłumaczone na język polski przez ludzi nauki i literatury. Konceptyjnie i edytorsko pismo, mimo że czerpiące ze wzorów zachodnich (francuski „Le Tour du Monde”), było dopracowane i przystosowane do odbioru przez polskiego czytelnika. Artykuły z różnych, nie tylko geograficzno-podróżniczych, dziedzin prezentowały aktualny stan nauki, niezadko odnoszony do poziomu i sytuacji w podzielonej zaborami Polsce. Autorzy przekładanych tekstów prasowych, streszczeń i recenzji wydawanych wówczas książek przedstawiali własne, często krytyczne stanowisko wobec zjawisk społeczno-ekonomicznych zachodzących w Europie, Stanach Zjednoczonych czy na kontynencie afrykańskim.

Analiza zawartości tytułu w ciągu dwudziestu lat pozwoliła na wyodrębnienie tematów i zagadnień, które zdaniem autorki stanowią o wartości poznawczej i popularnonaukowej tygodnika dla czytelnika polskiego drugiej połowy XIX w. Wydaje się zatem słuszny zamiar zebrania i usystematyzowania wyników tej pracy w celu przedstawienia „Wędrowca” szerszemu gronu odbiorców żyjących w dzisiejszych czasach, historyków i prasoznawców oraz, być może, zainicjowania nowych dyskusji na temat czasopism popularnonaukowych. Niniejszy tekst prezentuje wyniki badań wstępnych i stanowi zapowiedź analizy szczegółowej, jakiej podjęła się autorka.

Zarys historii polskiego czasopiśmiennictwa geograficznego w XIX w.

OXIX-wiecznych czasopismach geograficznych Regina Danysz-Fleszarowa pisze, że, jako „specjalne”, dostarczały czytelnikowi informacji o „szerokim świecie”. Do wydawnictw tego typu zalicza „Pamiętnik Zagraniczny Naukowy, Historyczny i Polityczny” (1816) oraz publikujący teksty tłumaczone „Pamiętnik Zagraniczny” (1822–1823), a także poświę-

wychodził w liczbie 950 egz., w 1871 r. w liczbie 2500 egz., w latach 1872–1875 w 2000 egz. Dla porównania „Tygodnik Ilustrowany” z tych lat miał nakład 3000–5000 egz., „Kłósy”: 3250–5400 egz., „Bluszcz”: 2150–5400 egz., „Tygodnik Mód i Powieści”: 1500–1900 egz. Zob. Z. Kmiecik, *Wydawnictwa periodyczne w Królestwie Polskim w latach 1868–1904*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1965, t. 4, z. 1, s. 142–160.

cony wyłącznie Anglii „Pustelnik Londyński z Ulicy Pikadilli. Pamiętnik Zwyczajom, Obyczajom, Polityce, Literaturze, Teatrom Narodu Angielskiego Poświęcony, z Dołączeniem «Pszczółki Europejskiej», Pisma Zawierającego Wszelkie Wiadomości Zagraniczne, Szczególnie Tyczące się Literatury, Teatrów, Mód itd.” (1822–1823)². Tadeusz Z. Bednarski za polskie czasopisma turystyczno-krajoznawcze tego okresu uważa „Dziennik Podróży Lądowych i Morskich” z 1827 r., a także „Kolumb. Pamiętnik Podróży Lądowych i Morskich, Najnowszych Odkryć Jeograficznych, Wiadomościom Statystycznym Oraz z Tymi w Styczności Pozostającym Poświęcony”, który ukazywał się w latach 1828–1829 w Warszawie, oraz „Kolumb Nowy. Pamiętnik Podróży i Wiadomości Statystycznych” wydawany również w Warszawie przez Franciszka Salezego Dmochowskiego w latach 1838–1840³. Omawiając program „Dziennika Podróży Lądowych i Morskich”, Andrzej Zieliński podkreśla cel „dydaktyczno-rozrywkowy” oraz polityczno-społeczny pism specjalistycznych, osiągnięty przez publikowanie opisów podróży, które dawały czytelnikowi pełniejsze i żywsze, w porównaniu z rzadkimi wydawnictwami geograficzno-statystycznymi, wyobrażenie o krajach i ludach, ich zwyczajach i instytucjach⁴.

Ukazanie się „Wędrowca” stanowiło inspirację dla dalszych prasowych przedsięwzięć, zwłaszcza w Galicji. Do końca XIX w. wyszły jeszcze: w Krakowie „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” (1876), w Kłomyi efemeryda „Turysta” (1883), natomiast wiek XX stworzył w 1901 r. warszawski magazyn „Na Około Świata” z podtytułem: „Pismo tygodniowe, ilustrowane, poświęcone opisom ziem, ludów, przyrody i wynalazków”⁵. Należy także wspomnieć o wydawnictwach wprawdzie nieperiodycznych, ale również mających wpływ na upowszechnienie się i rozwój zainteresowania, szczególnie młodego czytelnika, podróżami i kulturą innych krajów. Chodzi o osiem tomów „Wyboru Najciekawszych i Najnowszych Podróży”, redagowanych przez Michała Dembińskiego i wydanych w 1830 r. w Warszawie nakładem Franciszka Salezego Dmochowskiego, sześć tomów podobnego wydawnictwa wychodzącego w 1853 r. w Wilnie nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego oraz o warszawską „Podróż

² R. Danysz-Fleszarowa, *Polskie czasopisma geograficzne oraz geografia w polskim czasopiśmiennictwie*, „Czasopismo Geograficzne” 1932, z. 1/3, s. 63–88.

³ T. Z. Bednarski, *Polskie czasopiśmiennictwo turystyczno-krajoznawcze. Szkic bibliograficzno-informacyjny do 1914 r.*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1967, nr 3, s. 92–96.

⁴ A. Zieliński, *Pierwsze polskie czasopisma geograficzno-podróżnicze*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1969, z. 2, s. 161–172.

⁵ T. Z. Bednarski, dz. cyt., s. 92–96.

malowniczą około świata. Porządny zbiór najsensowniejszych wiadomości i odkryć z Byrona, Wallis, Kartereta [...] – którą F. S. Dmochowski oparł na francuskim pierwowzorze „Voyage Pittoresque Autour du Monde”. Było to tanie wydawnictwo ilustrowane „zajmujące formą opisów podróżniczych i rycinami zaspokajającymi nie tylko ciekawość, ale i żądania gustu i sztuki”⁶. Sukces tego przedsięwzięcia skłonił Dmochowskiego do wydania w 1837 r. w postaci miesięcznych zeszytów „Podróży Malowniczej po Europie”, ale seria ta nie cieszyła się już tak dużym zainteresowaniem⁷.

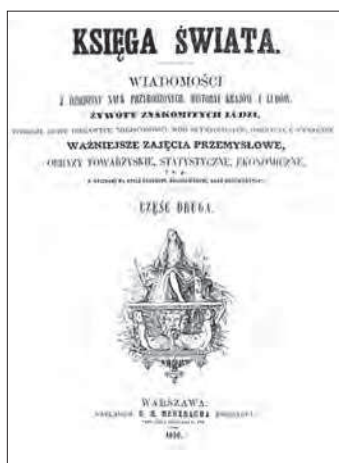

Skany 1. Karta tytułowa „Magazynu Powszechnego” z 1834 r.

Źródło: „Magazyn Powszechny, dziennik użytecznych wiadomości”, R. 1: 1834, nr 2 [on-line]. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=73005>.

⁶ E. Słodkowska, *Działalność wydawnicza Franciszka Salezego Dmochowskiego 1820–1871*, Warszawa 1970, s. 146.

⁷ E. Słodkowska podaje, że w Bibliotece Narodowej znajduje się prawdopodobnie jedyny egzemplarz tego wydawnictwa, jednak zatytułowany „Podróż Malownicza” oraz składający się z niesprzedanych miesięczników „Podróży...”, które Dmochowski rozprzodkował jako dzieła zwarte z nowym tytułem – *Nowy Kolumb. Pamiętnik podróży i wiadomości statystycznych* (zob. *Nowy Kolumb: pamiętnik podróży i wiadomości statystycznych: z rycinami angielskimi na stali: rok 1839* [on-line]. Śląska Biblioteka Cyfrowa [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=11207&from=pubindex&dirids=6&lp=1961>), który z kolei wydaje się tożsamy z miesięcznikiem „Kolumb Nowy. Pamiętnik Podróży i Wiadomości Statystycznych” podanym wyżej w szkicu T. Z. Bednarskiego. Zob. E. Słodkowska, dz. cyt., s. 147.

Skan 2. Karta tytułowa „Księgi Świata” z 1856 r.

Źródło: J. B. i Z. Twarogowie, *Początki krajoznawstwa na Wyżynie Krakowsko-Częstochowskiej* [on-line]. Komisja Historii i Tradycji Zarządu Głównego PTTK [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://khit.pttk.pl/index.php?co=tx_kkms_02.

Cechy formalne i tematyka „Wędrowca” w latach 1863–1883

Tygodnik „Wędrowiec” zajmował się głównie problematyką geograficzną, etnograficzną, przyrodniczą oraz techniczną, prezentując ją i propagując w sposób popularnonaukowy, jak na owe czasy nowatorski i kompetentny. Nawiązując, według słów redaktora naczelnego Filipa Sulimierskiego, do „Magazynu Powszechnego”⁸ (1834–1844) i „Księgi Świata”⁹ (1851–1863), wzorując się, podobnie jak kolejny pokrewny tygodnik

⁸ „Przeważnie podróżniczy charakter pisma uwydatniał się w początku jedynie w ilustracjach, gdyż te odnosiły się głównie do artykułów, które były albo opisami podróży, albo opisami pewnych miejscowości; co się tyczy treści, «Wędrowiec» był bardzo urozmaicony i pod tym względem, niezależnie od swego geograficznego tytułu, był niejako dalszym ciągiem tych ilustracji, które wychodziły w Warszawie przed «Tygodnikiem Ilustrowanym», a mianowicie był podobny do «Magazynu Powszechnego» i «Księgi Świata»”. „Wędrowiec” 1882, nr 9, s. 131–135.

⁹ Pełne tytuły: „Magazyn Powszechny. Dziennik użytecznych wiadomości” redagowany przez Leona Rogalskiego, wydawany przez Jana oraz Augusta Emanuela Glücksbergów, a także Józefa Kaczanowskiego; „Księga Świata. Wiadomości z dziedziny nauk przyrodniczych, historii, krajów i ludów, żywoty znakomitych ludzi, podróże, opisy ciekawych miejscowości, wód słynniejszych, odkrycia i wynalazki, ważniejsze zajęcia przemysłowe,

„Przyroda i Przemysł”¹⁰ (1856–1857), na periodyku obcym, spełniał „Wędrowiec”¹¹ w latach 1862–1883 funkcję dydaktyczną oraz stwarzał klimat do rozwoju środowiska naukowego i intelektualnego przede wszystkim Warszawy, jak również, poprzez prenumeratę, pozostałych części znajdującej się pod zaborami Polski¹².

obrazy towarzyskie, statystyczne, ekonomiczne” – wydawana w Warszawie, nakładem księgarza Samuela Henryka Merzbacha, redagowana przez Ludwika Jenikego i Hipolita Skimborowicza. Zob. G. Wrona, *Polskie czasopisma popularnonaukowe w XIX wieku. Ewolucja formy i treści*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2007, t. 10, z. 2, s. 13; M. Topińska, *Glücksberg Jan*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, pod red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972 (dalej cyt. SPKP), s. 266; też, *Glücksberg August Emanuel*, [w:] tamże, s. 265; B. Zaorska, *Kaczanowski Józef*, [w:] tamże, s. 384; T. Popiel, *Merzbach Samuel Henryk*, [w:] tamże, s. 578; A. Biernacki, *Jenike Ludwik*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej cyt. PSB), t. 11, Warszawa–Kraków 1965, s. 171; J. Rogala, *Skimborowicz Hipolit*, [w:] SPKP, s. 825.

¹⁰ Pełny tytuł wzorowanego na niemieckim „Buch der Welt” tygodnika: „Przyroda i Przemysł. Tygodnik poświęcony przystępnemu wykładowi wszystkich gałęzi nauk przyrodniczych, praktycznemu ich zastosowaniu do potrzeb życia, tudzież najnowszym odkryciom i wynalazkom”, wydawany w Poznaniu, nakładem Drukarni Ludwika Merzbacha, pod redakcją Juliana Zaborowskiego, a później Felicjana Sypniewskiego. Zob. G. Wrona, dz. cyt., s. 15; T. Popiel, *Merzbach Ludwik*, [w:] SPKP, s. 578; K. Kapitańczyk, „Przyroda i przemysł”. *Julian Zaborowski i jego dzieło*, „Sprawy Oświaty i Kultury Województwa Poznańskiego” 1960, t. 1, s. 168–176; A. Hinc, *Sypniewski Felicjan*, [w:] PSB, t. 46, z. 2, Warszawa–Kraków 2009, s. 270. O F. Sypniewskim i J. Zaborowskim czytaj także w: „Kosmos. Problemy Nauk Biologicznych” 2006, t. 55, nr 1 (270), s. 5–44.

¹¹ Pełny tytuł wzorowanego na francuskim „Le Tour du Monde” tygodnika brzmi: „Wędrowiec. Pismo obejmujące podróże i wyprawy, połączone z opisem zwyczajów i obyczajów ludów cudzoziemskich, życiorysy sławnych cudzoziemców, powiastki i przekłady z literatury zagranicznej, wiadomości z dziedziny nauk przyrodzonych, przemysłu i technologii, różnaitości” – wydawany w Warszawie przez Józefa Ungra, redagowany przez Władysława Ludwika Anczyca, potem przez Włodzimierza Górskiego i Filipa Sulimierskiego. Zob. G. Wrona, dz. cyt., s. 15; M. Kocójowa, *Unger Józef*, [w:] SPKP, s. 924; I. Aleksandrowicz, Z. Rybska, *Anczyc Władysław Ludwik*, [w:] tamże, s. 10; J. Kuszajówna, S. Sierotwiński, *Górski Włodzimierz*, [w:] tamże, s. 286; M. Socha, *Sulimierski Filip*, [w:] PSB, t. 45, z. 3, Warszawa–Kraków 2008, s. 451. „Po paru latach istnienia «Tygodnika» [ilustrowanego – przyp. D. K.], gdy pismo to pod zacną i umiejętną redakcją Ludwika Jenikego zyskało sobie szeroką wziętość i powagę, p. Unger, idąc za radą bliskich sobie literatów i kierując się wielu głosami, dającymi się słyszeć z grona prenumeratorów, postanowił uzupełnić niejako swój «Tygodnik» przez założenie drugiej ilustracji, mniejszej, wyłącznie sprawom zagranicznym poświęconej. Gdy zaś na krótko przedtem słynni wydawcy paryscy L. Hachette i ska rozpoczęli publikacją podrózniczego tygodnika «Le Tour du Monde», który dla swej kosmopolitycznej treści wywołał naśladownictwo w różnych krajach, dostarczając swoich klisz różnorodnym edycjom, przeto wydawca polski skorzystał również z nadsekwańskiego wzoru i swej «zagranicznej ilustracji» nadał przeważnie podrózniczy charakter. Redakcją tego pisma nazwanego «Wędrowiec» objął p. Władysław Anczyc”. „Wędrowiec” 1882, nr 9, s. 131–135.

¹² J. Pazdur, *Rozwój nauk technicznych w Warszawie w XIX wieku*, „Rocznik Warszawski” 1966, t. 7, s. 28–302. Autor wykazuje, że obecność treści technicznych i naukowych

Ludwik Jenike¹³ nazwał „Wędrowca” „młodszym bratem” redagowanego przez siebie „Tygodnika Ilustrowanego”¹⁴. Powstały z inicjatywy Józefa Ungra¹⁵, ukazał się po raz pierwszy 8 stycznia 1863 r.¹⁶ pod redakcją Władysława Ludwika Anczyca¹⁷. Z założenia miało to być pismo zapozna-

na łamach m.in. „Tygodnika Ilustrowanego” w formie stałych rubryk informacji o wynalazkach, kiedy nie było jeszcze czasopism technicznych, znacznie przyczyniła się do zainteresowania się społeczeństwa tematami z zakresu chemii przemysłowej, elektrotechniki, mechaniki precyzyjnej, poligrafii, fotografiki i filmu, a to z kolei pociągnęło za sobą dążenia do zorganizowania ośrodków badawczych w tych dziedzinach oraz do zakładania własnych czasopism branżowych. Ukazuje też główne cechy środowiska naukowego Warszawy XIX w.: wysoki poziom nauk przyrodniczych, związek teorii z praktyką i baczną obserwacją nowości technicznych w innych krajach.

¹³ Ludwik Jenike (1818–1903) – publicysta, tłumacz Goethego, współzałożyciel i redaktor „Tygodnika Ilustrowanego”. Zob. A. Biernacki, dz. cyt., s. 171; A. Uljasz, *Ludwik Jenike (1818–1903). Współtwórca i redaktor „Tygodnika Ilustrowanego”*, „Słowo i Myśl” 2010, nr 1, s. 16–20.

¹⁴ Tekst Ludwika Jenikego reklamujący nowo powstały tygodnik „Wędrowiec” w „Tygodniku Ilustrowanym” z 21 lutego 1863, nr 178, s. 70. Por. [L. Jenike, „Wędrowiec”]. Tygodnik Ilustrowany [on-line] 1863, nr 178 [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://193.0.75.34/ti/1863/foto/n70.htm>. Wszystkie skany „Tygodnika Ilustrowanego” dostępne są pod adresem: J. Franke, *Prasa w Internecie. Realizacja projektu badawczego: Digitalizacja bibliotecznych zasobów czasopiśmienniczych* [on-line]. Biblioteka Instytutu Literatury Polskiej i Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://193.0.75.34/prasa/index.html>.

¹⁵ Józef Unger (1817–1874) – drukarz, nakładca, współwłaściciel księgarni w Warszawie, Starszy Zgromadzenia Drukarzy Warszawskich. Po odbyciu praktyki drukarskiej u Antoniego Gałęzowskiego kupił w 1841 r. od spadkobierców Wyżewskiego małą drukarnię, w której już w 1853 r. zainstalował 4 maszyny pośpieszne i zatrudnił 60 osób. Wkrótce zakupił także maszynę parową, założył odlewnię czcionek i jedną z pierwszych w Warszawie drzeworytni, na potrzeby wydawanego przez siebie „Tygodnika Ilustrowanego” pod redakcją Ludwika Jenikego. Zob. M. Kocójowa, dz. cyt., s. 924–926.

¹⁶ „Pod koniec 1862 r. ruchliwy wydawca Tygodnika powziął myśl wydawania drugiego jeszcze pisma, p.t. «Wędrowiec», poświęconego głównie rzeczom zagranicznym i podróżom, którego redakcję prowadzili: początkowo Anczyc, po nim Włodzimierz Górski, a dalej Filip Sulimierski”. L. Jenike, *Ze wspomnień*, cz. 2, Warszawa 1910, s. 21. Tekst obu tomów dostępny jest w Wielkopolskiej Bibliotece Cyfrowej: zob. L. Jenike, *Ze wspomnień*. t. 1–2 [on-line]. Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication?id=73564&from=&dirids=1&tab=1&lp=1&QI=!7033670E87CE9B6C971CD30DE105F7E4-1>.

¹⁷ Władysław Ludwik Anczyc (1823–1883) – z wykształcenia farmaceuta, brał udział w powstaniu krakowskim (1846 r.) i walkach Wiosny Ludów (1848 r.), po których został uwięziony przez władze austriackie. Pisarz i poeta, autor dramatów historycznych *Chłopi arystokraci*, *Kościuszko pod Racławicami*, a także pieśni patriotycznych, bajek i przedstawień dla dzieci. Miłośnik i propagator Tatr – w góry chodził z Tytusem Chałubińskim. W latach 50. XIX w. działacz Towarzystwa Rolniczego, w latach 60. założyciel i redaktor warszawskiego czasopisma „Wędrowiec” oraz tajnych czasopism „Kosynier” i „Partyzant”.

jące czytelnika ze światem i nauką, ale w sposób przystępny, co nie oznacza, że pozbawiony waloru naukowości. Czas zaborów był dla wolności słowa uciążliwy, publikacji podnoszących kwestie polityczne i społeczne ze względu na cenzurę oficjalnie nie wolno było rozpowszechniać¹⁸, popularne stały się więc ilustrowane czasopisma kulturalne, traktujące o teatrze, muzyce, literaturze, oraz magazyny dla kobiet poświęcone rodzinie i modzie¹⁹. Tygodniki, zwolnione z obowiązku informowania o codziennych wydarzeniach, mając ciekawą, różnorodną tematykę i szatę graficzną, szybko zdobyły czytelników w Warszawie oraz na prowincji i w innych zaborach²⁰. Nie trzeba dodawać, że podtrzymywały w ten sposób polską kulturę oraz, zgodnie z hasłami pozytywistycznymi, propagowały naukę i pracę u podstaw.

wzywających do walki o niepodległość. W 1877 r. został wiceprezesem Towarzystwa Tatrzańskiego. Zob. *Historia* [on-line]. Drukarnia Wydawnicza [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.drukarnia-anczyca.com.pl/historia>.

¹⁸ Z. Kmieciak, oceniając prasę codzienną Królestwa Polskiego, podkreśla, że „nie miała ona sprecyzowanego stanowiska wobec zaborcy i jego polityki w stosunku do ludności polskiej”, na co według niego miała wpływ oprócz cenzury również komercjalizacja. Krytyka istniejących stosunków politycznych doprowadziłaby do spadku zysków z powodu represji, a w konsekwencji upadku tytułu bądź wydawcy. Zob. Z. Kmieciak, *Prasa polska w Królestwie Polskim i Imperium Rosyjskim w latach 1865–1904*, [w:] *Prasa polska w latach 1864–1918*, pod red. J. Łojka, Warszawa 1976, s. 30.

¹⁹ Były to: założony przez Józefa Ungra w 1859 r. „Tygodnik Ilustrowany”; ukazujące się od 1865 r. pod red. Antoniego Pietkiewicza „Kłós”; od 1876 r. kierowany przez Mariana Gawalewicza „Tygodnik Powszechny”; zamieszczająca także artykuły o wydarzeniach politycznych w kraju i za granicą „Biesiada Literacka” (wydawana przez Gracjana Ungra od 1876 r.); „Tygodnik Mód i Powieści” pod red. Jana Kantego Grygorowicza, wychodzący od 1862 r.; „Bluszcz” pod red. Marii Ilnickiej, ukazujący się od 1865 r.; redagowany od 1884 r. przez Marię Konopnicką „Świt”, a także dwutygodnik „Kronika Rodzinna” wydawany w latach 1868–1915.

²⁰ W Krakowie prenumeratę na „Bluszcz”, „Przyjaciela Dzieci”, „Tygodnik Ilustrowany” i „Wędrowca” przyjmował Władysław Jaworski, który przejął po śmierci Walerego Wielogłowskiego w 1865 r. jego uchodzącą wówczas za salon literacki księgarnię, w której „toczyła się pełna werwy i dowcipu pogadanka z panami i paniami wielkiego miasta, przerywana rozmową z włościanami, którzy przybywali tu z dalekich stron nie tylko po książki”. J. Kras, *Krakowskie drukarnie i księgarnie w latach 1848–1870 z uwzględnieniem ruchu wydawniczego*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1975, t. 11, s. 139–160.

Skon 3. *L'escrime au couteau: Lanza la navaja* – Dessin de Gustave Doré, „Le Tour du Monde” 1865, nr 7, s. 376

Źródło: „Le Tour du Monde” 1865/07 (12) – 1865/12 [on-line]. Gallica, bibliothèque numérique [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k343878.image.r=Le+Tour+du+Monde.f379.langEN>.

„Wędrowiec” przybliżył dziedziny dotychczas tak obszernie w jednym czasopiśmie nieprezentowane²¹, a zatem można przyjąć, że był na ówczesnym rynku prasowym piśmie nowatorskim. Pod względem układu strony oraz zawartości treściowej wzorował się na magazynach „Le Globe” (1824–1832) i „Traveller’s Journal” oraz „Le Tour du Monde. Nouveau journal des voyages” (1860–1914), skąd także w pierwszym okresie wychodzenia pisma czerpano, podobnie jak w przypadku „Tygodnika Ilustrowanego”, drzeworytowe ilustracje.

²¹ Na treść „Kłósów” składały się „powieści pisarzy polskich i obcych, poezje romantyków, artykuły poświęcone problemom społeczno-moralnym, filozofii, literaturze, sztuce, historii, polityce, naukom przyrodniczym i wynalazkom technicznym” (B. Szyndler, *Tygodnik ilustrowany „Kłósy” 1865–1890*, Wrocław 1981, s. 5). W „Tygodniku Ilustrowanym” „szczególnie bogato była reprezentowana problematyka historyczna, która obejmowała dzieje kultury, literatury i obyczajów, rzadko natomiast dzieje polityczne. Artykuły historyczne łączono niekiedy z przeglądem etnograficznym oraz opisami krajobrazu, traktowanego jako element oblicza narodowego ziem polskich”. Z. Kmiecik, *Prasa polska...*, s. 45.

Skan 4. *Pojedynek na noże w Andaluzji*, „Wędrowiec” 1867, s. 341

Źródło: „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 209–234 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcu1.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=238&dirids=1>.

Tygodnik zaliczał się do czasopism ilustrowanych – najwięcej drzeworytowych ilustracji zamieszczono w nim w latach 1863–1869, mają one też największą wartość estetyczną, ponieważ ich autorami byli słynni XIX-wieczni artyści drzeworytnicy. Późniejsze roczniki zawierały coraz mniej rysunków, szata graficzna pisma systematycznie ubożała, aby w roku 1883 ograniczyć się do kilku niewyraźnych ilustracji w numerze. W roczniku z 1863 r. „Wędrowca” zamieszczono ogółem 492 drzeworyty, w 1864 – 398, w 1865 – 459, w 1866 – 358, w 1867 – 299, w 1868 – 252, w 1869 – 180, w 1870 – 195, w 1871 – 252, 1872 – 240, w 1873 – 242, w 1874 – 243, w 1875 – 198, w 1876 – 196, w 1877 – 154, w 1878 – 171, w 1879 – 139, w 1880 – 80, w 1881 – 93, w 1882 – 32, w 1883 – 30 oraz 5 cynkografii. Już sama liczebność ilustracji wiele mówi o doborze tekstów w kolejnych latach (zwłaszcza że ilustrowane były przede wszystkim artykuły podróżniczo-geograficzne oraz dotyczące odkryć naukowych i wy-

nalazków z dziedziny techniki), wskazuje też na zasobność finansową redakcji, ponieważ ilustracje były kupowane wraz z konkretnymi tekstami od wydawców zagranicznych. Pod względem tematyki drzeworyty można podzielić, za Krzysztofem Krużelem²², na: **I. Studia, postacie i sceny rodzajowe**, a w ich obrębie na: „Studia portretowe i postacie”, „Typy charakterystyczne”, „Stany” (w ich obrębie umieszczono także „Profesje”), „Wieśniacy i plebejusze”; **II. Widoki**, a w ich obrębie: „Krajobrazy lądowe”, „Krajobrazy nadmorskie i morze” oraz „Topografia miasta”; **III. Zdobnictwo i sztuka użytkowa**, a w jego obrębie: „Ornamentyka” oraz „Rzemiosło artystyczne i zdobnictwo użytkowe”; **IV. Fauna, flora, myślistwo**; **V. Personifikacje, alegorie, emblematy i fantastyka**; **VI. Dzieje świata**, czyli „Fakty i wydarzenia historyczne” oraz „Sztuki i nauki”.

Dbając o różnorodny materiał ilustracyjny autorstwa słynnych rysowników i drzeworytników europejskich, tygodnik wskazywał na wagę estetyki czasopisma w ogólnym jego odbiorze²³. Jak ważne były to kwestie, świadczy informacja *Od wydawcy „Wędrowca”* z dnia 7 maja 1863 r. (nr 18), w której Redakcja wyraża ubolewanie z powodu zaległości wydawniczych, spowodowanych m.in. opóźnieniem się zagranicznych przesyłek zawierających drzeworyty, bez których teksty byłyby niepełne. Do artystów, którzy sygnowali prace zamieszczane w „Wędrowcu” w latach 1863–1883, należeli między innymi²⁴: Alexandre de Bar, Theodor Beek (rysownik), Etienne Gabriel Bocourt (rysownik), Hélène Boetzel (rytownikiem był także jej brat Ernest), L. Brabant, Léon Louis Chapon, Charles François Daubigny (rysownik), J. Gauchard-Brunier, Jan Ettlin, E. Fo-

²² K. Krużel, *Wśród starych rycin. Wybrane zagadnienia opracowania formalnego dawnej grafiki*, Kraków 1999, s. 44.

²³ W początkowym okresie swego ukazywania się także „Tygodnik Ilustrowany” czerpał ilustracje drzeworytowe z zagranicy, o czym wspomina Ludwik Jenike: „wyjechałem z wydawcą zagranicą, celem obeznania się z najnowszymi ulepszeniami typografii i pozyskania do pomocy miejscowym, kilku drzeworytników zagranicznych. Podróż taka była wówczas nieodzowną; jakkolwiek bowiem istniejące w Warszawie drukarnie, jak: Strąbskiego, Jaworskiego i nawet samego Ungra, dostarczały już druków wcale ozdobnych, maszyny jednak rotacyjne do odbijania ilustracji wcale jeszcze nie były używane. Co się zaś tyczy drzeworytnictwa, zawiązki jego w Warszawie, ilościowo i jakościowo, przedstawiały się tak skromnie, że, początkowo przynajmniej, Tygodnik bez obcej pomocy ostać się nie mógł. Jakoż po dwutygodniowej nieobecności przywieźliśmy z Lipska dwóch drzeworytników, jednego Niemca, drugiego Szwajcara, a zamówiona maszyna pośpieszna nadeszła w miesiąc później”. L. Jenike, *Ze wspomnień*, cz. 1, Warszawa 1910, s. 45.

²⁴ Niektórzy artyści podpisywali się jedynie nazwiskiem bądź pseudonimem – w przypadku, gdy nie udało się rozwiązać inicjałów lub ustalić imion – pozostawiono taką sygnaturę artysty, jaka widnieje na grafice.

rest, L. Fournier, D. Freeman, Eugène Froment, Adolphe Gusman, Henri Theophile Hildibrand, Frédéric Étienne Huyot, P. Jonnard, D. Lancelot, C. Laplante, Eugene Lavieille, A. S. Ligny, Henry Linton, Charles Maurand, Stephane Pannemaker, Jules Pelcoq (rysownik), Picaud, Héliodore-Joseph Pisan, Édouard Riou (rysownik), S. Sargent, Noël Eugène Sotain (rysownik), Pierre Gustave Eugène Staal (rysownik), Emile Therond (rysownik), Felix Thorigny, Auguste Trichon, Jules Worms (rysownik) oraz jeden z najwybitniejszych grafików XIX w. – Gustave Doré, którego rysunki publikowały na swoich łamach „Journal Pour Tous”, „Le Tour du Monde” (z podróży po Hiszpanii) oraz „The Illustrated London News”²⁵.

W omawianym okresie zamieszczono w „Wędrowcu” także kilkanaście ilustracji polskich rysowników i drzeworytników, które swój pierwodruk miały wcześniej w „Tygodniku Ilustrowanym” czy „Kłosach”. Były to prace Józefy Kleczeńskiej, Władysława Bojarskiego, Edwarda Gorazdowskiego, Adolfa Kozarskiego, Heleny i Anny Orłowskich, Feliksa Brzozowskiego, Michała Elwiro Andriollego, Kazimierza Piastuszkiewicza, Alfreda Karmańskiego, Ksawerego Pillatiego, J. Pawłowskiego, K. Wysokińskiego, W. Czajkowskiego i Franciszka Kostrzewskiego. Większości z nich nie notują katalogi i bibliografie ilustracji zawartych w polskich czasopismach XIX-wiecznych²⁶, które ilustracje z „Wędrowca” zbierają dopiero od 1883 r.,

²⁵ O ilustracjach autorstwa G. Dorégo w „Wędrowcu” czytaj także w: D. Kamińska, *Grafika Gustave’a Dorégo w tygodniku „Wędrowiec” z lat 1863–1883*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2009, t. 12, z. 1, s. 119–158.

²⁶ Zob. A. Rudniewska, *Świątynie polskie w drzeworytach tygodników warszawskich XIX wieku*, Warszawa 1993 – skatalogowano tu drzeworyty przedstawiające dwa toruńskie kościoły: poz. 869, s. 54 – pobenedyktyński kościół pw. św. Jakuba Apostoła, rytowany przez Edwarda Gorazdowskiego z adnotacją, że zamieścił go „Tygodnik Ilustrowany” 1863, t. 8, nr 205, s. 333 (w „Wędrowcu” został opublikowany w 1871 r., t. 3, nr 58, s. 89); oraz poz. 874, s. 54 – pofranciszkański kościół pw. Najświętszej Marii Panny, rytowany przez Antoniego Choromańskiego dla „Tygodnika Ilustrowanego” 1870, t. 5, nr 127, s. 269 („Wędrowiec” 1871, t. 3, nr 58, s. tytułowa); a także poz. 1107, s. 62 – drzeworyt z wizerunkiem wileńskiego kościołka św. Stefana, sygn. przez rysownika A. K. [Adolf Kozarski] i rytownika Feliksa Zabłockiego (pochodzi z „Tygodnika Ilustrowanego” 1863, t. 8, nr 202, s. 312; w „Wędrowcu” opublikowany w 1871 r., t. 3, nr 58, s. 85). L. Grajewski, *Bibliografia ilustracji w czasopismach polskich XIX i pocz. XX w. (do 1918 r.)*, Warszawa 1972 – rejestruje dwa drzeworyty wykonane do rysunków Michała Elwiro Andriollego: poz. 23 967, s. 449: *Zamek księcia Dowmonta z XIII w.* („Wędrowiec” 1883, t. 41, nr 14, s. 216–217; ryt. K. Piast. [Kazimierz Piastuszkiewicz], na ilustracji rok: 1880), oraz poz. 22 687, s. 411: *Liw zamek i miasto* („Wędrowiec” 1883, t. 41, nr 17, s. 264–265; ryt. Wiśniewski, na ilustracji rok: 1879). O swej ewentualnej wcześniejszej (tj. przed 1883 r.) współpracy z „Wędrowcem” nie wspomina także w listach Andriolli, co nie dziwi, ponieważ za datę jego debiutu jako rysownika uważa się rok 1872, kiedy to powrócił do kraju z zesłania w Wiatce i opublikował swe pierwsze ry-

kiedy to, aż do końca jego ukazywania się w 1906 r., swe prace zamieszcza-
li w tygodniku najślynniejsi malarze, rzeźbiarze i graficy polscy²⁷.

Pracując w zespołach, artyści drzeworytnicy wielokrotnie nie sygno-
wali swych dzieł, dlatego często uważa się, że anonimowe ilustracje w cza-
sopismach tego okresu, także w „Wędrowcu”, są pozbawione walorów ar-
tystycznych. Jednak w podobny sposób pracowały również drzeworytnie
przy czasopismach europejskich (np. „Le Tour du Monde”), a ilustracje,
spełniając funkcję objaśniającą oraz dopełniającą tekst, miały być przede
wszystkim realistyczne i poprawne pod względem technicznym, natomiast
kwestia ich wpływającej na ogólną estetykę czytelności zależała nierzad-
ko od jakości klocków drzeworytniczych i gazetowego papieru. Sprostowa-
nia wymagają też zarzuty, jakoby wokół „Wędrowca” nie wytworzył się
stały zespół współpracowników ze względu na pomijające problematykę
krajową teksty przedrukowywane z europejskich czasopism geograficz-
nych. Píše o tym, ograniczając się do pobieżnej charakterystyki zawarto-
ści głównie pierwszego rocznika, Michał Kabata²⁸. Nie jest to prawda, po-
nieważ w informacjach *Od Redakcji* w numerze 48 z 1883 r. zamieszczono
podziękowanie dla wieloletnich współpracowników „Wędrowca”:

winniśmy oświadczyć wyraz podziękii współpracownikom, których
prace w ciągu naszego redagowania już były zamieszczane lub pojawia-
ją się w przyszłości w „Wędrowcu”. A ci są mianowicie: St.[efan] Sz[olc]-
-Rogoziński, naczelnik naszej wyprawy afrykańskiej, Al.[eksander]
Bodnawski, Boberski prof., Boczyliński prof., J. Chr., L.[udwik] Dziedzic-
ki prof., J. W. D., St. D., Dylewski, Edalton, F. Janosza, Wal.[ery] Eliaz,
J. F. Geizler, Fr.[anciszek] Gliński, H. Goldstein, Ad.[am] Grąbczewski,
J. Grzegorzewski, J. Kosobudzki, Al.[eksander] Krysiński, ks. M. Kula-
szyński, J. B. Liwski Marusiński, Ad.[am] D. Mieczyski, Hip.[olit] Pa-
rasiewicz, prof. Teof.[il] Rudzki, K. Rychter, Ant.[oni] Skórkowski z Me-

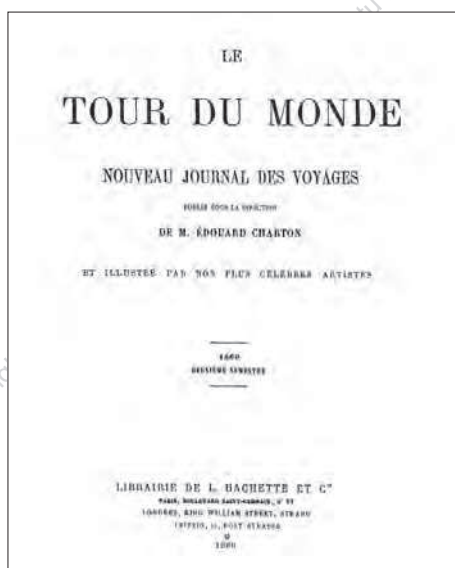
sunki w „Tygodniku Ilustrowanym” i „Wieńcu”. Zob. *Andriolli. Świadek swoich czasów. Listy i wspomnienia*, oprac. J. Wiercińska, red. nauk. W. Jaworska, Wrocław–Gdańsk 1976, s. 32.

²⁷ Byli wśród nich: Michał Elwiro Andriolli, Teodor Axentowicz, Olga Boznańska, Fe-
liks Brzozowski, Józef Buchbinder, Jan Bukowski, Jan i Józef Chełmońscy, Julian Fałat, Woj-
ciech Gerson, Aleksander i Maksymilian Gierymscy, Cyprian Godebski, Jan Holewiński,
Juliusz i Wojciech Kossakowie, Franciszek Kostrzewski, Teofil Lenartowicz i inni. Uzupeł-
nienie danych bibliograficznych dotyczących grafiki prasowej tego okresu wydaje się ko-
nieczne, ponieważ dotychczas sądzono, że „Wędrowiec” z lat 1863–1883 zawiera jedynie
zagraniczny materiał ikonograficzny.

²⁸ M. Kabata, *Warszawska batalia o nową sztukę („Wędrowiec” 1884–1887)*, Warsza-
wa 1978, s. 118.

dowatej, prof. Leon Rzecznowski, prof. St.[anisław] Sobieski, Fil.[ip] Sulimierski, Józef Szlezygier, Mik.[ołaj] Synoradzki, Lucyna Stadnicka, Zofia Szczepanowska, Wł.[adysław] Stasiulewicz, Al.[eksander] Tołwiński prof., Aleksandra Winkler, Gustaw Zieliński, Eug.[enia] Żmijewska²⁹.

Jan Jaster ustalił również, że z „Wędrowcem” w tym okresie współpracowali jeszcze Benedykt Dybowski, Wacław Nałkowski, Ludwik Krzywicki, Jan Kubary, Wincenty Pol. Tygodnik zamieścił relacje z wędrówek po kraju Bolesława Prusa i Henryka Sienkiewicza oraz wspomnienia z wyprawy w Tatry Seweryna Goszczyńskiego, a także list Antoniego Malczewskiego z opisem zdobycia Mont Blanc³⁰, choć akurat w tym wypadku współpracy jako takiej nie było (Malczewski zmarł w 1826 r.). Jego list, pisany w oryginale w języku francuskim do prof. Picteta, został tu przedrukowany z dzieł Malczewskiego wydanych przez Augusta Bielowskiego w 1843 r. we Lwowie u Jana Milikowskiego.

Skan 5. Karta tytułowa „Le Tour du Monde” z 1860 r.

Źródło: „Le Tour du Monde” 1860/07 (2) – 1860/12 [on-line]. Gallica, bibliothèque numérique [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k34377z.image.r=Le+Tour+du+Monde.f3.langEN>.

²⁹ *Od Redakcji*, „Wędrowiec” 1883, t. 42, nr 48, s. 770. Pisownia nazwisk oryginalna; niestety, nie udało się ustalić imion niektórych wymienionych w tekście osób.

³⁰ J. Jaster, *Nasi protoplaści. Od „Wędrowca” do „Światowida”*, „Magazyn Turystyczny Światowid” 1963, nr 1, s. 5.

Skan 6. „Le Tour du Monde” 1860, nr 7, s. 1

Źródło: „Le Tour du Monde” 1860/07 (2) – 1860/12 [on-line]. Gallica, bibliothèque numérique [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k34377z.image.r=Le+Tour+du+Monde.f4.langEN>.

Niestety, nie zachowały się archiwalia dotyczące redagowania pisma (wielkości nakładu, składu osobowego redakcji, nazwisk współpracowników oraz prenumeratorów, finansów itp.), stąd wszelkie informacje dotyczące zarówno założeń programowych, częstotliwości ukazywania się, ceny i objętości tygodnika, jak i jego zawartości, w tym nazwisk autorów oraz tłumaczy tekstów, pochodzą z notatek ukazujących się w innych tytułach prasowych tego okresu (np. „Tygodnika Ilustrowanego”), jak również z dawnych i współczesnych opracowań naukowych badaczy prasy XIX w., a także z przechowywanej w Bibliotece Jagiellońskiej korespondencji pomiędzy Józefem Ignacym Kraszewskim a redakcją „Tygodnika Ilustrowanego”. Analizy treści dokonano na podstawie zachowanego w całości zbioru „Wędrowca” z lat 1863–1883, przechowywanego w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, sygn. 1199 IV Cz. w tomach formatu 4°, jak również na podstawie niepełnego zbioru będącego w posiadaniu Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego, zdigitalizowanego i zamieszczonego

na stronie internetowej Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Łódzkiego³¹. Ważne są także publikowane w ostatnich numerach „Wędrowca” z każdego roku informacje zatytułowane *Od Redakcji*, podsumowujące w kilku zdaniach bieżący rok wychodzenia pisma i kreślące plany na rok następny. Prospekty jako takie, jeśli były – nie zachowały się. Przy ustalaniu autorów drzeworytowych ilustracji pomocne okazały się zasoby cyfrowe Galliki, skąd zaczerpnięto skany archiwalnych tomów „Le Tour du Monde”³², oraz strony internetowe muzeów światowych, w których zbiorach znajdują się drzeworyty artystów europejskich XIX w.³³

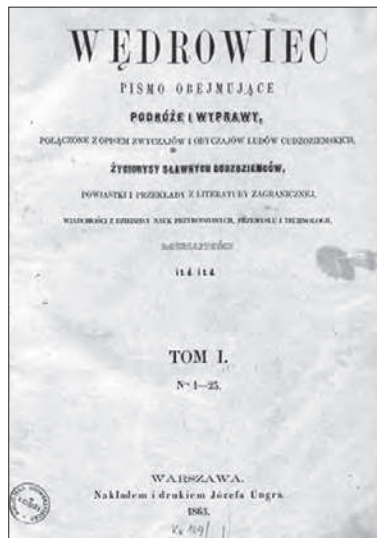
W latach 1863–1883 tygodnik „Wędrowiec” wychodził w czterech seriach, po dwa tomy w roku. Każdy tom zawierał 25 numerów: Seria I w latach 1863–1869, tomy 1–14; Seria II w latach 1870–1876, tomy 1–14; Seria III w latach 1877–1881, tomy 1–10; Seria IV w latach 1882–1883, tomy 1–4. Liczbowanie numerów było ciągłe w obrębie serii w latach 1863–1883, natomiast w sposób ciągły liczbowano strony numerów w ramach kolejnych tomów. Od roku 1877 podwójnie liczbowane były zarówno numery, jak i tomy: w obrębie serii i od początku wychodzenia pisma. Nakładem i drukiem Józefa Ungra pismo ukazywało się od 1863 do połowy 1879 r. W 1867 r. 16 numerów redagował Władysław Górski, a od numeru 258 redakcję przejął Filip Sulimierski, który w 1878 r. stał się także jego wydawcą i był nim do 1882 r. W tych latach czasopismo było drukowane w drukarni „Wieku”. Kolejny wydawca – Władysław Dawid³⁴ – już w roku 1884 przekazał tygodnik Arturowi Gruszeckiemu, który zmienił profil „Wędrowca” z geograficznego na społeczno-kulturalny, rozwijając działy dotyczące krytyki literackiej i artystycznej.

³¹ [„Wędrowiec”]. *Wyniki wyszukiwania ogólnego w kolekcji – Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego* [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/results?action=SearchAction>.

³² *Gallica, bibliothèque numérique* [on-line]. Bibliothèque nationale de France [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://gallica.bnf.fr/>.

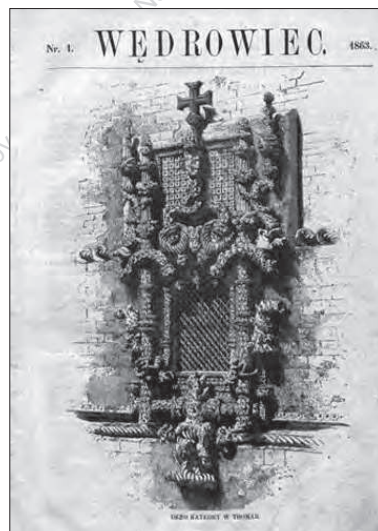
³³ *Musée des beaux-arts de Montréal* [on-line] [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.mccord-museum.qc.ca>; *XIX century Album. Gipuzkoa Provincial Council* [on-line] [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.albumsiglo19mendea.net>; *The Mineralogical Record Museum of Art* [on-line] [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.minrec.org>; *Prints Old & Rare* [on-line] [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.printsoldandrare.com>; *Antique French Engravings* [on-line] [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.french-engravings.com>.

³⁴ W roku 1883 „Wędrowiec” był już drukowany, zgodnie z informacją w stopce redakcyjnej, w drukarni Ignacego Zawiszewskiego przy ul. Nowy Świat 46.

Skan 7. Karta tytułowa pierwszego tomu „Wędrowca” z 1863 r.

Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 1-25 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=326&dirids=1>.

Skan 8. Pierwsza strona numeru 1 „Wędrowca” z 1863 r.

Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 1-25 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=326&dirids=1>.

Pierwsza informacja dotycząca adresu redakcji pojawiła się dopiero na karcie tytułowej 2 tomu „Wędrowca” z 1863 r.: „Przy ulicy Krakowskie Przedmieście nr 390 w domu PP. Wizytek”. Na karcie tytułowej tomu 1 widnieje jedynie: „W drukarni J. Ungra”, w stopce redakcyjnej numeru 1 z 1863 r. dodatkowo zamieszczono informację: „Warszawa dnia 8 stycznia 1863 r. – Za pozwoleniem cenzury”. Od numeru 3 stopka zawiera sformułowanie: „Nakładem i drukiem J. Ungra”, a od 17 z dnia 30 kwietnia 1863 r. dodatkowo drukowane są informacje na temat częstotliwości ukazywania się periodyku, ceny i warunków prenumeraty: „Wędrowiec wychodzi co czwartek. Cena w Warszawie złp. 10, na prowincyi złp. 13 gr. 10 kwartalnie. Za oddzielną kopertę złp. 3 gr. 10 kwartalnie. Numer osobny złp. 1. Szanowni Prenumeratorowie kwartalni raczą wnieść opłatę na kwartał 2gi, który obejmie Nra: od 13 do 25 włącznie, pod adresem: Józefa Ungra wydawcy Wędrowca w Warszawie”. W 1870 r. redakcja przeniosła się na ulicę Nowolipki 2406 (nowy 3), a od 1 lipca 1879 r. mieściła się przy ul. Nowy Świat 59, aby w roku 1883 przeprowadzić się na ul. Świętokrzyską 17.

Skan 9. Pierwsza strona numeru 3 „Wędrowca” z 1863 r.

Źródło: „Wędrowiec” 1863, t. 1, nr 1–25 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcu.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=326&dirids=1>.

„Wędrowiec” jako tygodnik wychodził co czwartek w formacie 4°, w objętości dwóch arkuszy wydawniczych, w liczbie 16 stron, z drukiem w dwóch szpaltach, drzeworytowymi ilustracjami umieszczanymi wewnątrz tekstu oraz całostronicowymi. Numery z lat 1863–1866 nie miały osobnej strony tytułowej, na pierwszej stronie była drukowana w odcinkach relacja z podróży, często ozdobiona drzeworytem dotyczącym tekstu. Od tomu 9, numeru 209 z 1867 r. na pierwszej stronie ilustracja pojawiała się już regularnie. Prostą winiętę zastosowano dopiero w roku 1870, rok później drugą, z podpisem Juliana Schübelera (fl. 1869–1890). Od 1874 r. do końca 1876 r. pierwszą stronę „Wędrowca” zdobiła nowa winieta zaprojektowana przez Edwarda Nicza (1851–1916). Serię III otworzył numer 1 z 23 grudnia 1877 r. z winiętą autorstwa J. Jarmużyńskiego³⁵. Ostatnia, niesygnowana winieta od numeru 53 z 22 grudnia 1878 r. była w użyciu do końca 1881 r. Numery Serii IV nie miały już na pierwszej stronie żadnej winiety.

Skan 10. Winieta nieznanego autora

Źródło: „Wędrowiec” 1870, t. 2, seria 2, nr 1–26 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=242&dirids=1>.

³⁵ J. [pełne imię nieznanne] Jarmużyński – warszawski drzeworytnik, czynny w latach 1875–1892, pracujący niemal wyłącznie dla „Tygodnika Ilustrowanego”, autor ponad 100 drzeworytów. Zob. M. Neider, M. Orzechowski, *Wrocław i Śląsk w kartografii, grafice i numizmatyce. Katalog XV aukcji antykwarycznej* [on-line]. Wrocław: Antykwariat Wu-El, 2008 [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://www.antykwariat-wuel.pl/katalog_wuel/katalog.html.

Skan 11. Winieta autorstwa Juliana Schübelera

Źródło: „Wędrowiec” 1871, t. 4, seria 2, nr 79–104 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=244&dirids=1>.

Skan 12. Winieta autorstwa Edwarda Nicza

Źródło: „Wędrowiec” 1874, t. 9, seria 2, nr 209–234 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=248&dirids=1>.

Skan 13. Winieta autorstwa J. Jarmużyńskiego

Źródło: „Wędrowiec” 1877, t. 3, seria 3, nr 1–26 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=254&dirids=1>.

Skan 14. Winieta nieznanego autora

Źródło: „Wędrowiec” 1878, t. 3, seria 3, nr 53–78 [on-line]. Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Łódzkiego [dostęp 10 sierpnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://bcul.lib.uni.lodz.pl/dlibra/doccontent?id=255&dirids=1>.

W roku 1867, w numerze 238, pierwszy raz w stopce podano nazwisko redaktora, którym był do numeru 258 Włodzimierz Górski, a od następnego Filip Sulimierski. W numerze 187 „Wędrowca” z 1866 r. po raz pierwszy pod tekstem pojawia się nazwisko autora: jest to Edward Lubowski, który napisał artykuł biograficzny o Johnie Drydenie³⁶ – poecie i dramaturgu angielskim, największym dramaturgu dekady po restauracyjnej. Filip Sulimierski podpisał się pod tekstem o wynalezieniu maszyn parowych (nr 211 z 1867 r.)³⁷, Leon Rzecznowski pod artykułem z numeru 279 z 1868 r., a w numerze 336 z 1869 r., na stronie 368 pojawiła się sygnatura Ottona K., jako tłumacza powiastki fantastycznej Aleksandra Dumasa (syna) *Puszka srebrna*³⁸.

Pod względem tematyki teksty zamieszczane w „Wędrowcu” można zebrać w kilka grup problemowych. Do wiodących ze względu na założenia programowe należy zaliczyć treści krajoznawcze, etnograficzne, antropologiczne oraz literackie. Spis treści tomu 1 z 1863 r. zawiera następujące działy: **I. Podróże i opisy miejscowości** (mieściły się tu relacje z wypraw naukowych w różne rejony naszego globu, przedrukowywane z prasy europejskiej lub, w przypadku polskich podróżników, pisane specjalnie na zamówienia „Wędrowca”); **II. Życiorysy** (obejmowały za-

³⁶ E. Lubowski, *Dryden*, „Wędrowiec” 1866, t. 8, nr 187, s. 79. Podobny biograficzny tekst, tym razem o Byronie: *Lord Byron*, autor ten zamieścił w numerze 192 z tego roku.

³⁷ *Historia wynalezienia maszyn parowych*, „Wędrowiec” 1867, t. 9, nr 210, s. 31; nr 211, s. 44.

³⁸ A. Dumas, *Puszka srebrna*, „Wędrowiec” 1869, t. 13, nr 336, s. 366; nr 337, s. 372; nr 338, s. 387, oraz „Wędrowiec” 1869, t. 14, nr 339, s. 5; nr 340, s. 24.

równy biogramy, jak i „szkice biograficzno-artystyczne” oraz nekrologi naukowców, artystów i podróżników współczesnych, a także dawnych); **III. Powiastki i opowiadania** (były to omówienia bądź tłumaczenia drukowanych w odcinkach powieści i opowiadań); **IV. Wiadomości z dziedziny przemysłu i technologii** (popularnonaukowe teksty przybliżające czytelnikom osiągnięcia „wieku pary i elektryczności”); **V. Popularne wiadomości z nauk przyrodzonych** (dział poświęcony zjawiskom przyrodniczym, osobliwościom z dziedziny botaniki, zoologii, geologii, chemii, fizyki); **VI. Zdrojowiska lecznicze zagraniczne** (teksty dotyczące uzdrowiskowych funkcji popularnych XIX-wiecznych kurortów europejskich); **VII. Korespondencje** (w późniejszych latach w dziale tym redakcja zamieszczała odpowiedzi na listy czytelników dotyczące problematyki zawartej w artykułach oraz zadania matematyczne); **VIII. Humorystyka** (karykatury i komiksy rysunkowe); **IX. Rzeczy społeczne** (poruszano m.in. kwestię bezdomności w wielkich miastach, problemy związane z warunkami sanitarno-epidemiologicznymi aglomeracji); **X. Rozmaitości** (mieściły krótkie artykuły dotyczące różnych zagadnień: wojen, przemytu, religii, pedagogiki, komunikacji, architektury). W ciągu następnych lat pojawiały się także: **Najnowsze odkrycia i wynalazki**; **Kronika zagraniczna** (dotycząca wydarzeń kulturalnych w stolicach europejskich); **Nowości** (dotyczące zwłaszcza publikacji książkowych); **Powieści, sztuki dramatyczne**; **Sztuki piękne i teatr**; **Nauki przyrodzone, przemysł i technologia**; **Materiały do Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i krajów przyległych**³⁹; **Literatura i rzeczy społeczne**; **Opowiadania i szkice** oraz **Nekrologia**. Począwszy od roku 1872 (tom 5), do „Wędrowca” załączano dodatki składające się na **Bibliotekę Najciekawszych Podróży**. Były to reportaże z wypraw m.in. Edmunda de Amicisa czy opisana przez Bronisława Rajchmana⁴⁰ wycieczka na Łomnicę odbyta przez prof. Tytusa Chałubińskiego. Od roku 1876 (tom 13) ukazywał

³⁹ Teksty do planowanego słownika przysyłałi tzw. korespondenci, którym Redakcja „Wędrowca” (przykładowo w 1880 r., t. 7, nr 181, s. 400) dziękuje za współpracę: „W sprawie Słownika geograficznego, pomoc swoją i radę okazali lub współpracownictwo przyrzekli: K. Klimkiewicz z Olkuskiego, August Jundziłł ze Słonimskiego, Dominik Tarasowicz z Wołkowyskiego, Hr. Józef Dunin Karwicki z Mizocza, L. E. Dziarski z gub. Kijowskiej, Antoni Ludmił Brankowacz z Warszawy”.

⁴⁰ Bronisław Rajchman [Rejchman] (1848–1946) – polski przyrodnik, wybitny popularyzator wiedzy przyrodniczej, publicysta, przemysłowiec i taternik, był współzałożycielem w 1872 r. i członkiem zespołu redakcyjnego tygodnika „Przyroda i Przemysł”, jeden z inicjatorów założenia w 1875 r. czasopisma „Wszechświat”. Zob. Z. Radwańska-Paryska, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004, s. 1012.

się dodatek **Nowy Dziennik Mód** – „pismo zawierające liczne drzeworyty objaśnione tekstem, tablice krojów i ryciny kolorowane”. Ze względu na ograniczenia objętościowe niniejszego artykułu omówione zostaną krótko jedynie działy podróźniczy i literacki oraz dział poświęcony zjawiskom przyrodniczym, osobliwościom z dziedziny botaniki, zoologii, geologii, chemii, fizyki.

Biorąc pod uwagę typologię form wypowiedzi, teksty można podzielić na literackie (pamiętnik, dziennik, list, biogram, krótka biografia, esej, proza literacka, recenzja, opowiadanie, dramat, wiersz) i dziennikarskie (reportaż, wzmianka, relacja, korespondencja redakcji, notatka oraz wiadomości o charakterze naukowym). Fragmenty powieści, opowiadań i utworów scenicznych oraz poezji były albo przekładami literackimi, albo streszczeniami w języku polskim. Największą, kilkustronicową w obrębie jednego numeru i kilkuodcinkową w numerach kolejnych objętość miały reportaże oraz powieści, przy czym te drugie były pozbawione ilustracji.

Już po tej krótkiej charakterystyce można zauważyć, że decyzja o powołaniu czasopisma o takim kształcie była słuszna. Wypełniło ono bowiem lukę w piśmiennictwie krajowym z dziedziny geograficzno-podróżniczej⁴¹, przybliżyło czytelnikom najnowsze światowe osiągnięcia z innych nauk przyrodniczych oraz technicznych, przyczyniając się w latach 1863–1883 do ich popularyzacji także wśród młodzieży, co skutkowało podniesieniem poziomu umysłowego społeczeństwa⁴². Ze względu na to, że do pełnej oceny wartości czasopisma konieczne jest zapoznanie się z charakterem jego treści, temu zagadnieniu będzie poświęcona druga część niniejszego tekstu⁴³.

⁴¹ Warszawskie gazety codzienne pisały jedynie okazjonalnie o podróżach badawczych w różne rejony kuli ziemskiej, ale regularnie zamieszczały omówienia, relacje i sprawozdania z prelekcji oraz odczytów, np. „Kurier Warszawski” w nr. 23 z 28 stycznia 1882 r. na s. 2–3 przedstawił cele i zadania pierwszej wyprawy naukowej Polaków do Afryki, natomiast w nr. 268 z 4 grudnia 1877 r. na s. 1–2 zamieścił *Odczyt Dra Antoniego Remana w Sali Resursy Obywatelskiej „O pierwotnych ludach Afryki”*, a w nr. 182 z 16 sierpnia 1878 r. na s. 1–2 ukazała się relacja z *Kongresu leśnego w Warszawie* autorstwa H. Nagiela (za: Z. Anculewicz, *Świat i ziemie polskie w oczach redaktorów i współpracowników „Kuriera Warszawskiego” w latach 1868–1915*, Warszawa 2002, s. 772 i nast.).

⁴² G. Wrona, dz. cyt., s. 5–31.

⁴³ Druga część artykułu omawiająca zawartość poszczególnych działów „Wędrowca” ukaże się w kolejnym numerze „Toruńskich Studiów Bibliologicznych”.

The Warsaw weekly magazine “Wędrowiec” in 1863–1883 (part 1)**Abstract**

The weekly illustrated magazine “Wędrowiec” was founded by Józef Unger in 1863. During the first years the texts published there were reprints from the French “Le Tour du Monde. Nouveau journal des voyages” (1860–1914). That was also the source of the woodcut illustrations. Articles on diverse fields, not limited to geography and exploratory expeditions, provided an overview of the latest achievements in science and technology. In years 1862–1883 “Wędrowiec” was used for educational purposes. It also created the right atmosphere for the growth of the intellectual establishment in Warsaw and also (through subscription) in other regions of the occupied Poland. Analysis of the issues published during those 20 years allowed to determine the fields and topics which were most valuable to Polish readers in the second half of the 19th century. This paper presents the results of preliminary research and serves as an introduction to the detailed analysis conducted by the author.